

IRENE MELIKOFF, *Uyur Idik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, Türkçesi: Turan Alptekin, Cem/Kültür Yayınevi, İstanbul 1994, 288 s.

İlim ilim bilmektir,
İlim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsen,
Yâ nice okumaktır.

20'nci yüzyılın son on yılında dünya teknoloji, bilim ve kültür alanlarında birçok değişikliğe sahne olurken aynı zamanda uluslararası siyasî ortamda da yeni siyasî gelişmelere, bölünmelere ve birliklere şahit oluyoruz. Ülkeler arasında ekonomik, siyasî birlikler, örgütler kurulurken (AT, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi) bölünmeler ve dağılmalar da gözlenmiştir. Doğu Bloku'nun Sovyetler Birliği'nin desteğini çekmesi ve dağılmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerde de kendi geleceğini kendi belirleme eğilimi artmış ve nihayet birliği oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.

Söz konusu cumhuriyetlerin de Türkiye ile yakın ilgisi vardır. Ortak bir tarihî geçmiş, ortak bir kültürel taban, Türkiye ve yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri arasında siyasî, ekonomik ve kültürel alanda bir çok yeni ortaklığa ve birlikteliğe temel oluşturacaktır. Ancak ne var ki bu birlikteliklere girişmeden önce bu yöndeki girişimlere ortak olacak bütün tarafların birbirlerini farklı açılardan (Sosyal, Kültürel ve Ekonomik) ne derece tanıdıkları belirgin değildir. Birbirlerini tanımanın ötesinde taraf cumhuriyetler kendi içlerinde barındırdıkları kültürel, sosyal ve ekonomik zenginlik ve çeşitlilikleri de tam anlamıyla tanımadıkları ilişkiler arttıkça ortaya çıkmaktadır. Bu yöndeki çalışmalara, özellikle ilmi araştırmalara yönelik çabalara büyük ihtiyaç vardır.

Siyaset biliminde *uluslararası bir birlikteliğe* giderken önce *ulus içi birlikteliğin* sağlanması, ülke sınırı içinde bölgeler arası ekonomik, sosyal ve kültürel farklılığın azaltılması ve kalkınmışlığın sağlanması zorunluluğu vardır. İşte bu nedendir ki bir devletin sınırları içindeki sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerin çok iyi tanınmasının, uluslararası bir birliktelik ve dayanışma öncesi, ulus içi birlikteliğin sağlanması konusunda önemi çok büyüktür.

Bütün bu zorunluluklar Türkiye için de geçerlidir. Millî sınırlarımız içindeki kültürel zenginlikler ve gruplar olarak birbirimizi tanımamız, birlik olmamız yolunda ilk adımdır. İşte bu nedendir ki bir devletin sınırları içindeki sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerin çok iyi tanınmasının, uluslararası bir birliktelik ve dayanışma öncesi, ulus içi birlikteliğin sağlanması konusunda önemi çok büyüktür.

Bütün bu zorunluluklar Türkiye için de geçerlidir. Millî sınırlarımız içindeki kültürel zenginlikler ve gruplar olarak birbirimizi tanımamız, birlik olmamız yolunda ilk adımdır. İşte burada kültürel coğrafyamız içinde bir hikmet gibi beliren "Bir Olalım, İri Olalım, Diri Olalım" sözünün ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. İsmail Gaspıralı'nın da Türk Dünyası için bu büyük birliği sağlama yönündeki çizdiği yolu unutmamak gerekir: "Dilde, Gönülde, İşte Birlik"

Böyle bir tanıtma yazısına niçin Yunus Emre'nin bir dörtlüğü ile başladığımız anlaşılacaktır ki öncelikle kendimizi tanımamız şarttır ve aciliyet gerektirir. Çok anlamlıdır ki tanıtımını yapacağımız eserin "Uyur İdik Uyardılar" adı da dirlik ve birlik olma yolunda bir uyanışın ilk belirtilerindedir.

Eser, ondört ana bölüm, geniş bir kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Ayrıca Atilla Özkırmalı'nın kaleme aldığı "Bu Kitabın Öyküsü" başlıklı Sunu yazısıyla Server Tanilli'nin "İrene Melikoff Üstüne" adlı yazısı da eserin ön sayfalarında yer alıyor. Bu yazıda yeralan bilgilere göre Melikoff, Azerî bir baba, Slav (Rus?) bir annenin çocuğu olarak Moskova'da Ekim devriminin başladığı günlerde dünyaya gelmiştir. Aile önce Finlandiya sonra da Fransa'ya göç etmiştir.

Melikoff Paris'te liseyi bitirdikten sonra yüksek tahsilini Paris Edebiyat Fakültesi'nde (Sorbonne) tamamlar. Jean Deny ve Adnan Adıvar'dan Türkçe, Henri Massé'den Farsça öğrenerek Ecole des Langues Orientales Vivantes'den mezun olmuştur. Claude Cahen ve Louis Massignen de hocaları arasındadır. Massignon, Melikoff'u süfliğe çekerken, Bektaşiliğe ve Aleviliğe merakını uyandıran da Fuat Köprülü olmuştur. Melikoff'un yetişmesinde, özellikle Türkoloji alanında yetişmesinde, Salih Zeki Aktay, Ömer Lütfi Barkan ve Faik Reşit Unat'ında büyük yeri vardır.

1968 yılında Strasburg Türk Etüdları Enstitüsü'nün direktörlüğüne atanmasıyla Türkolojiye olan katkıları hız kazanmıştır. Melikoff döneminde Enstitü çok önemli bilimsel toplantılara ev sahipliği yapmıştır ki bunlardan üçü, 1980 yılındaki *Türkiye'nin İktisadî ve Sosyal Tarihi Kongresi*, 1984 yılındaki *Azerbaycan Kültürü* ve 1986 yılındaki *Bektaşilik ve Alevilik* kongreleridir. Ancak Melikoff'un en büyük eserlerinden biri Turcica'dır. 1970 yılından itibaren yayımlanan bu dergi Türkoloji'nin dünya çapındaki birkaç yayım organından biridir.

Tanilli'nin açıklamalarına göre Melikoff, ilk ilmi çalışmalarını Türk "epik" edebiyatı üzerine yapar ve giderek Türk-İslâm bâtinî edebiyatında derinleşir. Bâtinî edebiyat üzerine eğilmesini sağlayan *Abu Müslimnâme* olur. Bu konuda *Abû Muslim, la "Porte Hache" du Khorassan dans la Tradition épique Turco-iraniennne* adlı eseri kaleme alır.

Tanıtımını yaptığımız eserin adına anlam kazandıran gelişme 1969 yılında gerçekleşir. Melikoff, bu yıl Bektaşilik üzerine çalışırken Alevî dünyası ile karşılaşır. Bu karşılaşma kendisi için bir "révolution", "Manevî bir uyanış" olur. Sözkonusu karşılaşma bütün hayatına olduğu gibi fikrî hayatına da yeni bir yön verir. İşte bu tarihten itibaren çalışmalarının temel konusu Bektaşilik, Alevilik ve Kızılbaşlık olacaktır.

Melikoff eserin önsözünde böyle bir çalışmaya girişinin de açıklamasını ortaya koymaktadır. "Bir Araştırmancının Doğuşu Aydınöğlü Umur Paşa" adlı önsöz yazısında ilk ilmi çalışmalarını Türk edebiyatında kahramanlık menkıbelerine hasrettiğini dile getiren Melikoff, bu alanda Melik Dânişmend ve Horasan Teberdarı Ebû Müslim üzerine eğildiğini dile getirmektedir. Kendi ifadesiyle "Melik Dânişmend menkıbesinde Umur Paşa'nınkinden olduğu gibi cihad amacı öndedir. Gaza coşkusu sade ve içten bir

imana dayanmaktadır. Ebu Müslim menkıbelerinde ise araştırmacıyı yücelişin ufuklarına doğru götüren mistik bir soluma vardır."

Yazar Ebû Müslim menkıbesinin vermiş olduğu hazrı bir daha yaşamak umuduyla, menkıbeye giriş niteliğinde bulunan "Menâkıb-ı Maktel-i Hüseyin" (Hüseyin'in öldürülüşü-nün hikâyesi) incelemeye girişmiştir. Yazar bu noktada önceki metnin verdiği tadı alamayacağını fark eder. Melikoff'u bu sonuca ulaştıran neden ise İranlılarda Hüseyin'in şehadeti bir kendini feda ediş, bir "rédemption" niteliğine, İslâm öncesi İran edebiyatında görülen bir bağışlanma fidesi kavrayışına bürünürken bu anlayış Türk düşüncesinde yer almamaktadır. Türkler için Kerbelâ faciası bir son değil, bir talihsizlik, öcü alınması gereken bir yeniliştir. Bu öcü de Ebû Müslim alacaktır. Bu sebebledir ki Türklerde Kerbelâ'nın asıl kahramanı Hüseyin değil Ebû Müslim olmaktadır.

Yazar, araştırmaları sırasında 1969 yılında geldiği Türkiye'de Hacı Bektaş türbesini ziyaretinde Feyzullah Çınar adlı biri âşıktan "Sen Allah'ın arslanısın, Ya Ali" adlı nefesi okumasını ister. Âşık da "Ya Ali Allah'ın kendisidir" diyerek Derviş Ali'nin bir nefesini okur: "Men Ali'den gayrı Tanrı bilmezem."

Yazar, böyle bir sözün mümkün olduğunu asla düşünmediğini ifade ederek, bu inanışların "Bektaşî-Alevilerin asıl ayırıcı nitelikleri olmadığını farkettiğini ortaya koymaktadır. Melikoff'a göre bu, kökeni göçebe bir ulusun ata inançlarına yüzyıllar içinde katılmış bir ögedir. Melikoff, araştırmalarının başlangıcında, atalarının hayat tarzına bağlı öbür Orta Asya topluluklarında olduğu gibi göçebe aşiret cemiyetlerinde görülen bir inançlar mozayığının, bir din "senkretizmi"nin Bektaşî-Aleviliğin temel vasfını oluşturduğunu ve onlar için ayrı bir dinî saygı konusu olan Ali'nin de gerçekte eski Türklerin Göktengri'sinden başka bir şey olmadığını fark ettiğini açıklamaktadır.

Yazar, diğer Türk toplulukları üzerine, bu konular üzerine çalışmalar yapan akademis-yenlerin de benzer sonuçlara ulaştıklarını ifade etmektedir. Bu alandaki çalışmalara örnek olarak da Türkmenistan'daki Türkmen aşiretleri inceleyen Rus bilgin Vladimır Basilov'un incelemeleriyle Kırgız akademisyen Prof. Bioubina Oruzbayeva'nın Kırgızların ve özellikle İslâmlaşmamış Kırgızların dinî inanışlarının "senkretik din" olduğu yönündeki çalışmalarını göstermektedir.

Melikoff eserinin önsözünün sonunda Anadolu lu olguların diğer Orta Asya toplulukları ile karşılaştırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yöndeki çalışmanın da "Uzun ve titiz bir çalışma olacağı anlaşılabilir, bu çaba olmaksızın ortak bir esere girişilemeyeceği" iddiasını da vurgulamaktadır.

Melikoff bu önsözünden sonra, yaptığı araştırmaları makaleler halinde kitabına almıştır. Eserde ondört makale yer alıyor. Bunlardan ilk üç makale aslında konunun temel özelliklerini ortaya koyuyor. Bunlar sırasıyla "Bektaşîler Tarikatı ve Hacı Bektaş'a Bağlı Zünreler: Probleme Toplu Bakış", "Aleviliğin Temelleri" ve "Kızılbaş Problemi" adlı makalelerdir. Diğer makalelerde ise ilk bakışta okuyucuya çok sık tekrar yapılmış gibi gelse de, ayrıntılar inceleniyor. Söz konusu makalelerde Alevilerde yaygın bir âdet olarak görülen "Musahip" (Ahiret Kardeşliği), Türk İslâmlığı olan Aleviliğe İran Şiiliği kanalıyla "örf dışılık", "inanç karışımı" ile bir bilinç birikiminin (Gnose) oluşması ve Alevîler arasında Hurûflüğün yaygınlaşması tarihi belgelere dayanılarak ayrıntılarıyla ortaya konmuştur.

Melikoff bu incelemelerini ortaya koyarken daha önce de belirttiğimiz gibi bazen tekrara düşse de bızce bu durum, tarihi gelişim, olaylar ve olgular arasındaki insicamı sağlamak için zorunlu görünüyor.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta da eserde yeralan makaleler arasında kronolojik bir sıra aramak mümkün değil. Ancak makaleler konu itibarıyla çok uygun bir şekilde birbirlerini takip ediyor. Melikoff eserinde diğer makaleleri şu şekilde sıralamış: "Alevî Âdetleri Üzerine Notlar: Bazı Orta Anadolu Kutlamaları Dolayısıyla", "Alevîlerin Bir Âdeti Üzerine Araştırma: 'Müsâhip', Ahîret Kardeşi", "Anadolu'da Cemâat Dışı İslâmlık Örf Dışılık, İnanç Karışması, Gnose" "Bektaşî-Alevî Senkretizmini Meydana Getiren Öğeler Üzerine Araştırmalar", "Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaş Topluluğu", "Anadolu Sufiliğinin Orta Asya Kökenleri", "Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu", "Astar-âbâdlı Fazlullah ve Hurûflîğın Azerbaycan'da Anadolu'da, Rumeli'de Gelişmesi", "İlk Osmanlıların Sosyal Kökeni", "Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikati: Bektaşîler, Sosyal Roller ve İlk Osmanlı Sultanlarıyla Bağlantıları", "1826'dan Sonra Bektaşîler Tarikati"

İncelenen Alevî-Bektaşîlik konusunu eserin tanıtımını yaparken, yöntem olarak tek tek makaleleri ele alarak değil de farklı makalelerden alıntılarla tarihî gelişimine uygun olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Melikoff eserinin "Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu" adlı makalesinde, Türklerin X ve XI'inci yüzyıllarda Maverâünnehir'e yerleşmeden sonra İslâm'a katılmaya başladıklarını ve bu tarihten önce de bireysel yönelmeler olduğunu ortaya koymaktadır. Melikoff'a göre Türklerin İslâmlaşması, Maverâünnehir, Harezm ve Horasan gibi İran kültür bölgelerinde İran halk İslâmlığının bir çok ögesini benimsemiş bulunan göçer tabakalar bağlamında, İpek Yolu konaklarından geçen tacirler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Resmî din olarak İslâmiyeti kabul eden ilk Türk grupları Karahanlılar, Harzemşahlar ve X'uncu yüzyıldan itibaren Volga Bulgarları olmuştur. Melikoff'un iddiasına göre Volga Bulgarlarında İslâmiyet saray ve çevresinde kalırken Karahanlılarda ise Satuk Buğra Han tarafından, saray çevresi dışında dervişler tarafından yürütülen propagandalar sayesinde göçebe Türk boyları da yeni dine kazanılmıştır. Dervişler önceleri İranlılardan çıkarken kısa süre sonra Türk dervişler de belirmiştir. Bunlar Şamancıların eski Kam-ozanlarının izleyicileri olan kendilerine Ata ya da Baba denilen kişilerdi.

Yeni dinin bu yayıcıları kendilerini hemen peygamberin ashabına ya da doğrudan kendisine soykütüğü ile bağlama gereği hissettiler. Ahmed Yesevî'nin müşîdi olan Arslan Baba, geleneğe Peygamber ashabından hem de Türkler arasında dini yaymak amacıyla Hz. Ebubekir tarafından görevlendirilen bir kişi olarak gösterilmektedir.

Melikoff, Ahmed Yesevî'nin bir hanefî bilgini olan Yusuf Hemedânî'ye intisap ettiğini çeşitli kaynaklardan ortaya koymaktadır. Hemedânî'nin bir müşîdi olan Abdül-Hâlık Gücdüvanî de Tarikat-i Nakşibendiyye'nin kaynağı olan Tarikat-i Hâcegânî'nin kurucusu idi. Ahmed Yesevî ise Yesi'de binlerce mürid yetiştirerek tasavvufî bir halk İslâmlığının yayıcısı olmuştur.

Melikoff Ahmed Yesevî'ye ait efsanenin üç bölgeye: a- Orta Asya'da Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan, b- Volga Türkleri, c- Anadolu ve Rumeli'de yayılmış olduğunu ileri sürer. Yine Melikoff'a göre ilk iki bölge Nakşibendî tarikatının yayılma sahasıyken, Anadolu ve Rumeli'de Ahmed Yesevî adı cemaat dışı (heterodoxe) Bektaşîlerin tarikatına bağlar. Bu geleneğe göre de Hacı Bektaş Veli, Ahmed Yesevî'nin müridi olmaktadır.

Hacı Bektaş, Türkistan erenlerinin piri sayılan Ahmed Yesevî'den tasavvufî emanetleri alarak

Anadolu'ya güvercin görünümünde gelir. Anadolu'ya daha önce gelmiş bulunan Rum erenlerinden Hacı Doğrul şahin görünümünde Hacı Bektaş'ı karşılar ona saldırır. Hacı Bektaş da onu hemen insan kılığına geri dönerek boğazından yakalar ve "ben size daha münis bir görünüm olsaydı onunla gelecektim, ama siz beni iyi karşılamadınız" der. Melikoff kuş sembolizmini irdeleyerek kökenini Şamanlık devri Türk inanışlarına götürür. Ona göre kuş sembolizmini Şamanlıkta da yaygındır. Bu dönemde, Şaman ya da Kam-ozan şamanlaşmadan önce kuş görünümüne bürünerek öte dünyaya doğru kanat açabileceği inancı yaygındır. Melikoff, Mircae Eliade'den aktararak "Uçma gücü mitik dünyaya mensup olan herkese uzanır" demektedir. Bu inanışı da kuşların, ruh aktarma gücüne sahip olarak kavranması ve ruh biçiminde masalsı algılanmasına bağlamaktadır.

Melikoff'a göre kuş-ruh düşüncesi Türklerde yaygındır. İslâm'a girişleriyle de bu inanış bir anda yok olmamış, halk inanışında yaşaya gelmiştir. Melikoff, Alevîler arasında çok yaygın olan "Turnalar Semahı"nda yola çıkarak "Turna, tanrısallığın yeryüzü tecellileri içindeki timsalidir. Öncelikle de Allah'ın beşer suretinde tecellisi olan Ali'yi temsil eder." demektedir.

Melikoff bu büyü-uçuş arasındaki ilişkiyi, dinî önderler şaman, kam-ozan daha sonra dede'nin esriyiş ve kendinden geçişinin ifadesi olarak yorumlamaktadır. Melikoff gelenekleşmiş dansları da turnaların uçuşuyla özdeşleştirmektedir.

Bektaşîliğe adını veren Hacı Bektaş Veli'ye ait bilgilerin günümüze menkabelerle ulaştığını ifade eden Melikoff bu alandaki diğer kaynakları da Osmanlı sultanlarının vekayinameleri ile evliya menakıbnameleri olarak göstermektedir.

Yazar bu yöndeki en sağlam bilgiyi de Âşıkpaşazade'nin aktardığını belirtmektedir. Âşıkpaşazade'ye göre Hacı Bektaş Veli ve kardeşi Mintaş, Baba İlyas-ı Horasanî'nin müridlerindedir. Mintaş, Babailer isyanında, bozgunu izleyen kıyıda öldürülmüştür. Hacı Bektaş ise bu gelişmeler üzerine Suluca Kara Höyük'e, bu günkü adıyla Hacı Bektaş'a sığınarak yerleşir.

Melikoff'un iddiasına göre Hacı Bektaş Veli'nin yakın dostlarından biri de Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi Ede Balı'dır. Hacı Bektaş, adını tarikata vermesine rağmen, Âşıkpaşazade'ye göre tarikatın asıl kurucusu onun manevî eşi Kadıncık Ana ve müridi Abdal Musa'dır.

Melikoff'un görüşüne göre Hacı Bektaş Veli ilk başlarda birinci derecede bir kişi değildir. Onun ağır basan rolü ilk Osmanlılarla sıkı ilişkileri sonrası ortaya çıkmıştır. İlk Osmanlılarla, Ahîler ve Abdalan-ı Rum arasındaki ilişkiler Âşıkpaşazade, Neşrî, Oruç vekayinameleri ve Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı menakıbname tarafından da doğrulanmaktadır. Bu menâkıbnâme Hacı Bektaş'ın müşidi olan Baba İlyas'ın müridleri arasında Ede Balı'yı da göstermektedir. Melikoff'un aktardığına göre Hacı Bektaş ve Şeyh Ede Balı da Babai ayaklanmasına katılmayarak kıyımdan kurtulmuşlardır. İkiisi arasındaki bu ilişki, daha sonra Osmanlıların askerî teşkilâtı yeniçerilerin manevî koruyucusu olarak Hacı Bektaş Veli'nin belirmesine neden olacaktır.

Melikoff, bu ilk dönemde Bektaşîliğin İslâm örtüsü altında halkın inanışları içinde sürüp giden İslâm öncesi uzantılar dışında hiç bir cemaat dışılığının bulunmadığını savunmaktadır. Bu olgu Velâyetnâme'de geleneğin Hacı Bektaş'ı kendisine bağladığı Ahmed Yesevî adının anılmasıyla bellidir. Ancak 15 ve 16'ncı yüzyılın başından itibaren Kızılbaşlar tarafından yürütülen Safavî propaganda ile

olaylar gelişecek ve Bektaşîlik Şîî Cemaat dışılığa (Heterodoxie) doğru kayacaktır.

Tarihî süreç içerisinde kent merkezlerinin Bektaşîliği ile halk kitlelerinin Alevîliği arasında uçurum derinleşmiş, bazı sosyal farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ancak her iki grup arasında tanrının insan niteliğinde kavranışı (antropomorfizme), Elifba harflerinin sembolik değerlerine inanış, Ali'nin tanrısallığı, tanrının beşer niteliğinde tecellisi, ruhun beden göçü gibi inanışlar ortak olduğu gibi merasimlerde de aynı nefesler okunmaktadır.

Anadolu'da Selçuklular zamanında şehirleşmenin başlamasıyla kırsal kesimdeki büyük kitle ile şehirlerde yaşayan insanlar arasında sosyal farklılıklar belirlemeye başlamıştır. İlk grubu çoğu kez ümmî halk kitleleri oluşturur ikinci grubu da kentlerdeki tekkelerde okuyan insanlar oluşturmaktadır. Bu andan itibaren Alevî ve Bektaşî ayrımı belirlemeye başlamıştır.

Melikoff burada Fuat Köprülü'nün de kırsal kesimdeki insanlar için "Köy Bektaşîleri" terimini kullandığını ifade etmektedir.

Melikoff, ulaştığı bu sonuçtan itibaren "Alevî" teriminin yanlışlığını savunmaktadır. Yaygınlığı dolayısıyla da bu yanlışlık günümüze kadar süregelmiştir. "Alevî" teriminin etimolojik anlamıyla soya Hz. Ali'ye bağlılığı da gerektirdiğini ortaya koyan Melikoff, bu kelimenin İran'da kullanımının bu anlamda olduğunu dile getirir. Ayrıca Suriye'de Nusayrî kelimesinin yerini Alevî (Alaouite) deyiminin alışıyla bir karşılaştırma yapılabileceğini belirtmektedir.

Melikoff, Alevî teriminin yaygınlaşmasının sebebi olarak, ilk başlarda İran'daki Türkmen aşiretlerin propagandası, daha sonra ise "Kürt" kelimesi ile anlamdaşlaşarak "asi, Dinsiz" anlamını da kapsayan "Kürt" ve "Alevî" kelimelerinin birbirine karışması ve "Kızılbaş" kelimesinin de aynı küçültücü içeriğe kavuşmuş olmasını göstermektedir.

Melikoff bu terminoloji karışmasına sebep olarak da bir "asî, zındık" anlamına gelen "Kızılbaşlık" olgusu köken bakımından bir Türkmen olgusu halde, bir çok durumda Kürt'le anlamdaşlaşan "Kızılbaş" deyiminin yüklendiği horlayıcı anlam olarak görmektedir. Ayrıca günümüzde de "Alevî" deyiminin giderek "Kızılbaş" deyimini ile aynı küçümseyici anlama çekilmesi ve gittikçe Kürt kelimesi ile karışmasını Melikoff şaşırıcı görmektedir. Günümüz Türkiye'sinde de eskiden Kızılbaş'a yüklenen horlayıcı ve küçümseyici niteliğin ve bu gün de "Alevî" deyimine yüklenmesiyle bir anlam aktarılışı (translation du sens)'na şahit olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada tekrar Alevîlik-Bektaşîlik ayrımına dönersek Melikoff'un sosyal farklılıklara rağmen Bektaşîlerin de Alevî gibi 11. yüzyılda Bektaş Veli'den himmet umdukları tesbitiyle karşılarız. Melikoff yüzyıllar boyunca umumiyetle aşiret çevrelerinden gelmiş eski göçebeler olan Alevîlerin yabanlar olarak kaldıklarını ve Bektaşîlerin kent merkezleri yörelerinde toplanarak, müridleri okumuş çevrelerden gelen bir tarikat oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Yazar burada Bektaşîliğin öbür mistik müslüman tarikatlarına benzetilemeyeceğini ve genel olarak Bektaşîliğin bir halk dini olduğunu ileri sürmektedir.

Bektaşîliğin özünde doğa güçlerine, bitkilerin ve mevsimlerin dönüşümlülüğüne bağlı göçebe bir cemiyetin inançlarının ayırıcı niteliklerini taşıdığını savunan Melikoff, zaman kavrayışının da çağdaş

cemiyetlerde olduğu gibi doğrusal ve ilerleyen bir zaman kavrayışı olmadığını belirtir. Bektaşilerin zaman anlayışı dönen bir zamanı yansıtmaktadır. Gün gecenin, baharın yeniden gelişi kış boyu bitkilerin ölümünün, yaşam, ölümün yerini alır. Bu ebedî dönüş çemberidir. Göçebe yaşam mevsimlere aynı zamanda doğal güçlere ve yaşamın kaynağı olmasıyla güneşe bağlıdır. Güneş de baş tanrısı olarak insanlığın çeşitli dönemleri boyunca değişik adlar alacak eski Türklerin gökyüzü tanrısı "Göktengri"dir. Ruhun ölümden sonra yeniden bir başka bedende yeralması da bu inanışlara bağlıdır.

Melikoff, Bektaşilik inanışlarına bağlı eski Orta Asya âdetlerinden yaşayanlara örnek olarak da şunları gösterir:

"Al" adı verilen insan yiyici yaşlı cine karşı koruma amacıyla lohusa bir kadının ve yeni doğan çocuğun yanında nöbet tutulması.

Eski Türklerdeki, ölen bir kişinin, ne zaman ölürse cesedi tuza konarak ilk yazın gelişiyle toprağa verilmesi âdetine bağlı olarak günümüzde de Aleviler arasında ceset kabre verilmiş olsa bile gömmeler denilen mevsimde, ilkyazın gelişiyle cenaze töreninin yeniden düzenlenişi.

Alevilerce Şubat ayında kutlanılan Hızır Bayramı ki, bu bayram da 12 hayvanlı eski Türk takvimi-ne göre eski Türk yeni yılını karşılama bayramıdır. Melikoff burada sözkonusu bayramın Marco Polo'nun Seyahatler Kitabında da "Al Bayramı" denilen Şubat kullamaları ile aynı zamana rastladığını belirtmektedir. Bu bayram boyunca günümüzde Aleviler ak elbiseler giyerek, kutsal yemekler hazırlarlar.

Melikoff, tamamen bir Türk adet ve inanış tarzı olan Bektaşiliğe yüzyıllar boyunca bir çok cemaat dışı ögenin de karıştığını ortaya koymaktadır. Bektaşiliğe karışan ilk ögeler de Ahilerin merasim ve âdetleridir. Ahilik ve fütüvvet meslek loncaları İslâm dünyasında XIII ve XIV'üncü yüzyıllarda bile çok yaygındır. Bir çok Ahilik ritüelinde de Şiî etki hakimdir. Ayrıca Selmân-ı Fârisî de pîrleri olarak kabul edilir. Bu nedenledir ki Bektaşiler Selmân-ı Fârisî'ye saygı duyarlar. Sülûk merasimlerinde bele kuşak kuşama âdeti, bir dolu içme ve başka bazı âdetler Bektaşilere Ahilerden geçmiştir.

Melikoff'un ortaya koyduğuna göre Hurûfî ögeler de XV'inci yüzyıldan itibaren Bektaşiliğe girmiştir. Hurûflik, Fazlullah Astarabadi tarafından yayılmış olan bir tasavvuf öğretisidir. 1394 yılında Moğol imparatoru Timurlenk tarafından Fazlullah'ın öldürtülmesi ve müridlerinin işkencelere uğratılmasıyla Hurûfîler de, Bektaşî mozayigini zenginleştirilmiş bulunan öğretileri ile birlikte, Bektaşilere sığınmışlardır.

XVI'ncı yüzyılda Kızılbaş akımı Bektaşiliğe sızan son öge oldu ve silinmez bir iz bıraktı. Melikoff, Kızılbaş öğretinin katılmasıyla birlikte Bektaşiliğin açık olarak cemaat dışı (Heterodoxe) bir görünüm kazandığını ortaya koymaktadır. Ruhun yeniden bedene dönüşü (reincarnation) ve İslâm görünüşü altında Hz. Alî'nin adı ile birleşen eski Türklerin gökyüzü tanrısı Göktengri'ye tapınış, Şiî etki olarak Bektaşî öğretiye ve merasimlere derin damgasını vurdu. Bu andan itibaren Kızılbaş akımı ile bir Türk öğretisi olan Bektaşilikte aşırı bir Şiî eğilim ağır bastı.

Melikoff, bütün bu belirlemelerine rağmen Bektaşiliğin bir Türklük olgusu olduğunu savunmakta ve merasimler sırasında kullanılan dilin Türkçe olduğunu, nefeslerin Türk diliyle okunduğunu ortaya koymaktadır.

Melikoff'un Bektaşilik hakkında ulaştığı ikinci sonuç onun örf-dışı (Non-conformiste) oluşudur. Değişik kökenli öğelerin karıştığı bir mozayik görünümü taşıyan Bektaşiliği, Melikoff "Gnose" (bilinç birikimi) olarak da tanımlamaktadır.

Uyur İdik Uyardılar adlı bu eser, alanda yapılan en ciddi çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir. Eserde yeralan Nevruz Bayramı'nın bir İran bayramı olduğu gibi Melikoff'un ulaştığı bazı yanlış noktalara da dikkat edilmelidir. Günümüz Aleviliğinin anlaşılabilmesi için okunması ve üzerinde durulması gereken bir eser olarak, alanın çalışanlarına Melikoff'un bu eserini tavsiye ederiz.

MESUT ÇETİNTAŞ
Atatürk Yüksek Kurumu
Basın-Yayın Uzmanı